

Osman

TEVÂRÎH-İ CEDÎD-İ
MİR'ÂT-I CİHÂN

Hazırlayan:
Atsız

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	7
TEVÂRÎH-İ CEDÎD-İ MİR'ÂT-I CİHÂN.....	9
Der Beyân-i Bulcas Hân Bin Yâfes Hân Ecdâd-i Hâniyân.....	21
Der Beyân-i Çin Hân.....	21
Der Beyân-i Maçin Hân	21
Der Beyân-i Neseb-i Bayandurân.....	23
Der Beyân-i Kütlu Bæg el-Meşhûr be-Hacı Bæg, Cedd-i Bayandurân ..	23
‘Azîmet Kerden-i Pâdişâh be-Diyâr-i ‘Acem.....	29
Feth-i Diyâribekir Der Yed-i Bıyıklı Muḥammed Paşa.....	29
‘Azîmet Kerden-i Sulṭân Selîm be-Vilâyet-i Mısr, Şâm ve Haleb	31
Der Beyân-i Evşaf-i Bayandur Hân	33
Der Beyân-i Hürüc-i Çengiz Hân, Cedd-i Pâdişâh-i Tatar Hân	35
Der Beyân-i Tabaka-i Pâdişâhiyân	37
Der Beyân-i Evşâf-i ‘Oşman Ğâzî	41
‘Azîmet Kerden-i Ertuğrul be-Sulṭân ‘Alâ’ü’ddîn	43
Evşâf-i Monlâ Hündgâr.....	47
Der Beyân i Salṭanat-i Sulṭân ‘Oşmân Ğâzî.....	49
Der Beyân-i Salṭanat-i Orhan.....	49
Der Beyân-i Salṭanat-i Sulṭân Murâd.....	51
Der Beyân-i Salṭanat-i Sulṭân Yıldırım Bayazıd.....	53
Der Beyân-i Salṭanat-i Sulṭân Murâd.....	53
‘Azîmet Kerden-i Muşṭafâ Paşa ‘an Cānib-i Vilâyet-i Şirvan.....	55
Elcevâb	61

Der Beyân-i Te'vîlü's-Sultân Zillu'ilâhi fi'l-Arz.....	61
Beyit	63
Der Beyân-i Evşâf-i Erzurum	63
Erzurum'da Medfûn Olan Evliyâlaruñ Esâmîleridür	63
Der Beyân-i Eşâr-i Mu'ammâ	65
El-Cevâb-i Yahyâ Çelebi Efendi	65
Cevâb-i Aḥmed Çelebi	67
KRONOLOJİ	73
METNİN İSİMLER CETVELİ	75
TRANSKRİPSİYONUN İSİMLER CETVELİ	85
TEVÂRİH-İ CEDİD-İ MİR'ÂT-İ CİHÂN GÖRE SOYKÜTÜĞÜ	95

TAKDİM

Atsız deyince akla ilk gelen tabîî ki onun *Bozkurtların Ölümü*, *Bozkurtlar Diriliyor*, *Deli Kurt* ve *Ruh Adam* romanlarıdır. Belki de *Yolların Sonu* adı altında toplanmış şiirleri... Pek az kimse onun aynı zamanda dilci ve târihçi olduğunu bilir yâhut bilir de pek fazla üzerinde durmaz. Bunun sebebi dilciliğin ve târihçiliğin bir ihtisas, uzmanlık işi olmasıdır. Herkes târihçi olmayacağına göre bu alandaki çalışmaları dar bir kitleye hitâb etmektedir. Aşıkpaşaoğlu ve Oruç Beğ târihlerinin Osmanlı devrinin ilk dönemlerine âit olup hem dil hem de târih bakımından önemli bir yer işgâl ettikleri bilinmektedir. Her ikisi de Atsız tarafından neşredilmiş ve hâlâ ehemmiyetlerinden bir zerre kaybetmemişlerdir. Ayrıca akademisyen Murat Yılmaz'ın *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*'nde (Yıl 4, Sayı: 31, Ekim 2016, s. 378-394), yayınladığı "Nihâl Atsız Hakkında Yapılmış Çalışmalar Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi"nde Atsız hakkında yapılan çalışmaların farklı görüşleri içeren 37 kitap, 24 yüksek lisans ve doktora tezi, 185 makâle, 8 bildiri ve 3 ansiklopedi maddesinden müteşekkil olduğunu belirtmesi Atsız'ın târih, dil, edebiyat ve fikir alanlarında önemli biri olduğunun delilidir.

Hazır yeri gelmişken târih hakkında da bir iki kelime söylemek isterim. Târih ilminin bir uzmanlık işi olduğu, günümüzde pek ciddîye alınmıyor gibi gözükmektedir. Türk târihi çok geniş bir coğrafyaya yayılmış, hükmetmiş bir milletin târihi olduğu için bu mesleği seçmiş kişilerin çok dil bilmesi ve o dillerde Latin harflerinin dışındaki harflerle yazılmış kaynakları okuyabilmesi, literatürü tâkib edebilmesi, araştırma gibi zaman alıcı işlerle uğraşması, târih metodunu bilmesi ve gerekli eğitimden geçmiş olması îcâb etmektedir. Böyle bir eğitimden geçmemiş ve gerekli formasyonu almamış diğer meslek sâhiplerinin bu alana el atmaları ve târihimiz hakkında yaptıkları yayınlar faydadan çok zarar vermektedirler (Târih eğitimi almamış ve bu formasyonla yetişmemiş kimseler derken bunlara mühendisler, müzisyenler, müzik ve resim hocaları, hattâ tavukçuluk uzmanları dâhildir). Bu sınıftan insanların yaptıkları işler, kafaları karıştırmakta ve öğrenmeye istekli olan insanları yalan yanlış verilerle zehirlemektedir. Türklerin anayurdunu Orta Asya'dan kaldırıp, getirip Hakkâri'ye yerleştiren "maalesef" târihçilerimiz bile vardır. Bu ve benzeri akıl almaz rezâletlerin sona ermesi ve herkesin kendi sahâsında yazıp başka sahâlara el atmamaları elbette dileğimizdir, ama maalesef bunun nasıl olacağı hakkında da kimsenin bir fikri olmadığı gibi meselenin üzerinde duran da yoktur. Bazı genç târihçilerimizden son zamanlarda bu tutuma îtiraz sesleri yükselmesinin de memnûniyet verici olduğunu ayrıca belirtmek isterim.

Atsız, *Türk Târihinde Meseleler* isimli 160 sayfalık kitabında Türklerin Türk târihine bakış açısının nasıl olması gerektiğini izah ederken bu târi-

hin bir bütün olarak ele alınıp mütâlaâ edilmesinin elzem olduğuna, hânedanların ayrı birer devlet olarak sayılmasının yanlış olduğuna, dolayısıyla Türk târihinin Doğu ve Batı Türkeli diye ikiye ayrılmasının gerekli olduğuna işâret etmektedir. Doğu Türkeli'ne bugünkü Moğolistan ve Rusya Avrupası'nın doğu bölümleri ve Batı Türkeli'ne de Anadolu, İran, Azerbaycan, Irak ve Kuzey Suriye girmektedir. Ayrıca aynı kitapta devletimizin kuruluşu, Türk ordusu, Türk destanı, destânların sınıflandırılması gibi târihimizi ilgilendiren diğer konular da işlenmektedir. Kanaatimce Türk târihinin bir bütün olarak ele alınması meselesi bugün bazı târihçiler tarafından kabul görmeye başlamıştır. Umarız devamı gelir.

Tevârih-i Cedîd-i Mirât-ı Cihân isimli eser de yukarıda bahsettiğim ana kaynaklar sınıfına dâhildir. Osman isimli bir müellif tarafından hicrî 1000 sıralarında yazılmış olan bir kitaptır. Atsız 1936'da bu kitabı bir kitapçıda görüp incelediği ve notlar aldığı ve Türklere âit kısımları kopya ettiğini söylemektedir. Sonra II. Dünya Savaşı'ndan önce hangi sebeplerle ve nasıl Berlin'e gittiği belli olmayan kitabın sonu meçhûldür. Atsız savaşta yanmış veya Rusya'ya götürülmüş olması ihtimâlini göz önünde bulundurmaktadır. 384 sayfadan müteşekkil olan kitabın sâdece 208-259'uncu sayfaları, yâni 52 sayfası târihtir, gerisi dinden ve dînî hurâfelerden ibâret olan kitap aynı zamanda eksiktir. Türklere âit kısım 235 ilâ 259'uncu sayfalardan müteşekkil olup tamamı 25 sayfa tutmaktadır. Eserden, Atsız'ın kendilerine verdiği notlardan istifâde ederek Orhan Şâik Gökay Dede Korkut hakkındaki çalışmasında bahsetmiş, ayrıca İsmâil Hâmi Dânişmend de *İzahlı Osmanlı Târihi Kronolojisi'*nde kaynağını belirtmeden aynı kitaptan istifâde etmiştir. Ayrıca Atsız, Türk Kütüphâneciler Derneği Bülteni'nde yayınlanan bir yazısında ("İstanbul Kütüphanelerinde Tanınmamış Osmanlı Tarihleri", 6. cilt, sayı 1-2, yıl 1957, s. 47-81) da bu kitaptan bahsetmiştir.

İslâmî hurâfelere fazlaca yer veren bu kitabın yazarı Osman'ın, Bursalı Mehmed Tâhir tarafından neden Bayburtlu olduğunun sanılmasının, kitaba sonradan eklenmiş olması gereken kısımların, kitabın III. Murad zamanında yazılmış olmasının delillerinin izâhı kitabın önsözünde Atsız tarafından teferruatıyla sayılmaktadır.

Osman'ın kendisinin de pek iyi bir târihçi olmadığı *Tevârih-i Cedîd-i Mirât-ı Cihân*'da gösterdiği kaynaklardan da belli olmaktadır. Târihi yanlışları pek çok olan Osman, meselâ, Yıldırım Bayezid ile II. Bayezid'i karıştırılmaktadır. Diğer yanlışlara da önsözde Atsız tarafından işâret edilmektedir. Yukarıda yazılanların hepsi ayrıntılarıyla zâten kitabın girişinde Atsız'ın kaleminden çıktığından, başka söze gerek yok sanırım.

Genç ve yetişen târihçilerimize emsâl teşkil etmesi temennisiyle...

Dr. Buğra Atsız

Hicrî 1000 sıralarında yazılmış olan
TEVÂRİH-İ CEDÎD-İ MİR'ÂT-I CİHÂN

Bu eserden ilk önce, Hicrî 1342'de (M. 1923-1924) Bursalı Mehmed Tahir «*Mir'ât-ı Cihan*» adı ile bahsetmiş, müellifi Osman'ı kesin bir ifade ile Bayburtlu olarak göstermiş, zamanı hakkında da «âsârından 1020 tarihli ricâlınden olduğu müstebân olmaktadır» şeklinde bir sonuç çıkarmıştı (*Osmanlı Müellifleri*, III, 96-97).

Osman'ın başka eserlerini de görmüş olsaydı, Bursalı Tahir her halde adlarını söylerdi. Söylemediğine göre «âsârı» kelimesiyle yalnız tarihini kasdettiği anlaşılmaktadır.

1936'da ben, bir kitapçıda bulunan bu eseri görüp incelemiş, notlar almış ve Türklere ait bölümü kopya etmiştim. İkinci Cihan Savaşından önce Berlin'e giden kitabın ne olduğu belli değildir. Bombardımanlar sırasında yanmış veya işgalde Rusya'ya aşırılmış olması ihtimali de vardır.

Sayfa numaraları konmuş olan kitap 384 sayfa idi ve müellifin «unvan» adını verdiği sekiz bölümden ibaretti. Bu bölümlerden yalnız 208-259'uncu sayfaları işgal eden üçüncü bölüm «tarih» olup öteki bölümler dinden ve dinî hurafelerden bahsetmekteydi.

Kitap eksikti: Dördüncü bölüm tamamlanmadan kesiliyordu. Beşinci, altıncı, yedinci, sekizinci bölümler ise hiç yoktu.

Başta, üçüncü sayfadaki fihrist şöyle idi:

'Unvân-i evvel: Hağ Ta'âlânun birligini ve ululuğın ve 'azametini ve ulûhiyyetin ve 'arş-i a'zamuñ icâdın ve seb'-i semâvâtuñ ve seb'-i zemînuñ bünyâdın ve melâ'ikeleruñ ve ay, günüñ yıldızlaruñ vücûda gelmesin beyân eder:

İkinci 'unvân: Âdem-i safîve Havvâ vücûda gelip ahevâllerin ve zürriyâtından gelen enbiyâ ve evliyâ, 'ülemâ ve meşâyihî ve sâ'ir 'i-bâd ve zâhid mü'minâtu beyân eder.

Üçüncü 'unvân: Ecdâd-i pâdişâhân Keymürës'i ve dünyâyâ gelen sâhib-kırân pehlivânları ve şühedâyı beyân eder.

Dördüncü 'unvân: Süleymân nebînüñ mu'cizâtın ve hikâyâtın ve Yûsuf nebînüñ Zelihâ ile kışşasın ve İskender-i Zi'l-çarneynüñ sâhib-kırânlığın, pâdişâhlığın beyân eder.

Beşinci 'unvân: Ka'be-i mükerreme şerrefeha'llâhu Ta'alânuñ sebeb-i binâsın ve şerefîyyetin ve Kudüs-i mubâreküñ icâdın ve evşâfın ve Şâm-ı şerîfün şerîfligin beyân eder.

Altıncı 'unvân: Resül-i ekrem şalla'llâhu Ta'alâ 'aleyhi ve sellem hazretinüñ nübüvvetin ve mu'cizâtın ve mi'râc-ı şerîfin ve Çehâr Yâr-i Güzînlerüñ evşâfın, ezvâc, aħbâb, eşhâbların beyân eder.

Yedinci 'unvân: Eşrât-i sâ'atde zühür olacaķ 'alâmetleri ve ihtitâm-i zamânda sūr-i İsrâfil ve cemî'-i maħlûkâtüñ fenâsını beyân eder.

Sekizinci 'unvân: Ruz-i kıyâmetde cemî'-i maħlûkât haşr olup su'al, cevâb oldığın ve cennet, cehennem müstaħaķ olanları beyân eder.

Bu sekiz bölümden birinci unvan 1-65'inci sayfaları, ikinci unvan 65-208'inci sayfaları, üçüncü unvan 208-259'uncu sayfaları işgal ediyor, dördüncü unvan ise 259'uncu sayfadan başlayıp tamamlanmadan 384'üncü sayfada bitiyordu.

Üçüncü bölümün, bende kopyası bulunan, Türklere ait parçası, eserin 235-259'uncu sayfalarını işgal ediyor, yani 25 sayfa tutuyordu. Sayfalarda 22-27 satır vardır.

Eserden ikinci olarak Orhan Şaik Gökyay, 1938'de basılan «Dede Korkut» adlı eserinde, kendisine verdiğim notlara dayanarak bahsetmiş ve «Der Evşâf-i Bayandur Hân» başlıklı parçayı yayınlamıştı (*Dede Korkut*, s. XXXIII-XXXIV).

Üçüncü olarak İsmail Hami Danişmend, «*İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*» adlı eserinin II. Cildinde (s. 7, 9, 33) kaynağını söyleyerek bu eserden faydalandığı gibi, III. cildinde de (s. 200) Gürcü beği Simon'un tutsak edilmesi dolayısıyla, tabii yine benim verdiğim notlara dayanarak Osman'ın tarihinden kısaca bahsetmiş ve *Tevârih-i Cedid-i Mir'ât-ı Cihân*'da biri Simon'un ağzından, biri de ona karşı zikredilen iki rübaiyi Kronolojiye almıştı.

Dördüncü olarak ben, 1956 Kasım'ında yazılmış bulunan ve «İs-

tanbul Kütüphanelerinde Tanınmamış Osmanlı Tarihleri» başlığını taşıyan bir yazımda (*Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, VI. Cilt, sayı 1-2, yıl 1957, s. 47-81) bahsederek biraz daha fazla bilgi verdim. Şimdi bunu yayınlarken, tek nüsha olmasının kazandırdığı değer dolayısıyla, hakkında söylenebilecek her şeyi ortaya dökmek, şüphesiz faydalı olacaktır.

Eserin fihristini teşkil eden sekiz «unvan»ın belirttiğine göre *Tevârih-i Cedid-i Mir'ât-ı Cihân*, İslâmî hurafelere fazlaca yer veren bir genel tarihtir.

Bursalı Mehmed Tahir'i, Osman'ın Bayburtlu olduğunu söylemeye sevkeden sebep, üçüncü unvanın yani eserin tarih bölümünün sonundaki «Bayburd'da merhûm Yûsuf Çelebi ki 'ülemâdan idi, onuñ şi'r-i cânfezâlarındandır, kitâbuma derc etdüm» kaydı olmasıdır. Müellifin Bayburtlu olduğuna dair eserde bir kayıt yoksa da Osman herhalde o bölge halkından olacaktır.¹ Dede Korkut rivayetlerini iyi bilmesi, eserin baş taraflarında geçen dört isimden üçünün doğu halkından kimselere ait olması bunu gösterir. Bu üç isim «Gümüştâne de sâkin Hâmdî Çelebi», «Erzurum'da Defter Kethüdâsı Müstedâm Beg» ve «Erzincan sâkinlerinden Çapanzâde Maḥmud Efendi»dir. Bu son isim bize, Çapanoğlu ailesinin 16. Yüzyıla kadar uzandığını öğretmesi bakımından da ayrıca ehemmiyetlidir.

Nereli olduğunu kesin olarak bilmediğimiz müellifin zamanını da, yine kesin olarak bilmiyoruz. Bursalı Mehmed Tahir'in 1020 tarihi ricalinden olduğunu «müstebân» yani aşıkâr sayması da bir yakıştırmadır. Eserin metninde zikredilen son tarih Gürcü beği Simon Han'ın 1007 tarihinde Yedikule'de hapsolunmasıdır. Fakat tarih bölümünün sonlarında yani asıl metnin 255'inci sayfasında anılan bu olayın bizzat müellif tarafından yazıldığına emin değilim. Bunun müstensih tarafından yapılan bir eklenti olması ihtimali vardır. Çünkü, tarih bölümünün başında(asil metin, 236), «Der Beyân-i Ne-

¹ İsmet Miroğlu, eserin müellifinin Bayburtlu ve tam adının Ferruḥşad Beyzâde Zâim Osman olduğunu tahrir kayıtlarına dayanarak kanıtlamıştır. İsmet Miroğlu, "Tevârih-i Cedid-i Mir'ât-ı Cihân Adlı Eserin Müellifine Dair", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 30, 1976, s. 49-54. Bu çalışmadan bizi haberdar eden Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü yüksek lisans öğrencisi Mehmet Çalışkan'a teşekkür ederiz. Editörün notu.

seb-i Bayandurân» başlığı altındaki küçük kısımda Osman Gazi'den «el'ân İslâm pâdişâhı Sulţân Murâd'uñ cediti» diye bahsetmektedir ve bu Sultan Murad, herhalde III. Murad'dır. Çünkü eserin metninde bahsedilen son Osmanlı padişahı III. Murad'dır ve bilindiği gibi bu padişah 1003 yılında ölmüştür. Şu halde III. Murad'ın sağlığında yazılan bir eserde onun ölümünden sonraki olaylardan bahsedilemeyeceğine göre 1007 yılından bahseden parça, müellif tarafından yazılmış değil, sonradan eklenmiştir.

Eserin III. Murad çağında yazıldığıнын başka bir delili de başta (asıl metin, 3) «Fütühât-i Diyâr-i 'Acem Der Zamân-i Sulţân Murâd» başlığı altındaki bir nevi fihristtir. Bu fihristte şu tarihler vardır:

a) 'Acem seferinüñ evvelinde gökde saçlu yılduz zâhir oldığıdır. Sene 984.

b) Feth-i vilâyet-i Şirvân ma'ahu Demürkapu ve Tağistân der yed-i Muştafâ Paşa. Sene 986.

c) Binâ kerden-i kal'a-i Karş, Revan ve Nahçıvan. Sene 980.

ç) Binâ kerden-i Görî¹ ve Tumanis ve Gürci. Sene 991.

d) Zelzele-i 'azîm der nefsi-i Erzincan. El-muħarrem-i sene 991.

e) Feth-i şehir-i Tebriz, taht-i İrân der yed-i 'Oşmân Paşa serdâr. Sene 993.

f) Feth-i vilâyet-i Gence der yed-i Ferhâd Paşa serdâr. Sene 996.

g) Âmeden-i Haydar Emîrzâ, veled-i sulţân-i mâlik-i 'Acem. Sene 998.

Görülüyor ki bütün olaylar III. Murad çağına aittir. Bu da eserin telif zamanını bildiren bir tanıktır. Her ne kadar, metin dışında, eserin kenarına bazı tarihler daha eklenmişse de en eskisi 713'te Hacı Bektaş'ın ölümü, en sonuncusu da 1081'de Kandiye'nin fethine ait olan bu tarihlerin, müstensih tarafından eklendiği bellidir.

Eserin adını, Bursalı Mehmed Tahir, kısaca «Mir'ât-ı Cihân» diye kaydediyorsa da nüshanın başında «Tevârih-i Cedid-i Mir'ât-ı Cihân» diye yazılmıştır ve Osmanlı selikasına göre bunda hiçbir aykırılık yoktur.

Bildiğimiz tek ve şimdi kayıp nüshanın acemi ve bilgisiz bir müstensih tarafından yazıldığı imlâsından anlaşılmaktadır. Fakat

¹ Metinde: Lörü (لوری). Doğrusu (کوری) olacak.

Yıldırım Bayazıd'la II. Bayazıd'ın birbirine karıştırılmasındaki suç müstensihe mi, müellife mi aittir, kestirilemez. Çünkü Osman'ın da iyi, hatta orta bir tarihçi olmadığı, zikrettiği kaynaklarından bellidir. Osman bu kaynaklardan birçoğunu «tarih» olarak öne sürmekle bizi hayretler içinde bırakmaktadır. Meselâ «*Kimyâ-i Sa'âdet*»ten «*Tevârih-i Kimyâ-i Sa'âdet*» diye bahsetmektedir.

Sırası geldikçe kaynak olarak gösterdiği eserler şunlardır:

Tevârih-i Taberî, *Muhammediyye*, *Târih-i Mecma' el-Bahreyn*, *Tevârih-i Envâr el-Âşîkîn*, *Tevârih-i Kimyâ-i Sa'âdet*, *Tevârih-i Mağârib el-Zamân*, *Tevârih-i Ravzat el-Müttekin*, *Tevârih-i Keşf el-Esrâr*, *Vesilet el-Mülûk*, *Tevârih-i 'Âşîk Paşa*, *İskendernâme*, *Süleymâniyye* (bir yerde *Tevârih-i Süleymâniyye*), *Mirşâd el'İbâd*, *Mir'ât-i Zamân*, *Tevârih-i Hõndmîr*, *Ravzat el-Ülemâ*, *Vesilet el-Ebrâr*, *Sirâc el-Âbidîn*, *Tevârih-i Feth el-Keşf*, *Tevârih-i Câmash*, *'İbretnümâ*, *Bahr el-Ensâb*.

Bunlardan *Taberî Tarihi* ile *Mir'ât el-Zamân* ve *Hõndmîr Tarihi* ciddi ve esaslı tarihler olup diğerleri bu vasıflardan mahrum eserlerdir. Meselâ müellifin *Tevârih-i Mağârib el-Zamân* dediği eser, 855'te ölen Gelibolulu Yazıcıoğlu Mehmed'in eseri olup 859'da ölen kardeşi Ahmed Bican tarafından Türkçeye çevrilip «*Envâr el-Âşîkîn*» diye adlandırılmış bir peygamberler tarihidir (*Keşf el-Zunûn*, II, 1746). «*Muhammediyye*» de yine Yazıcıoğlu Mehmed'in, *Mağârib el-Zamân*'ı Türkçeye manzum olarak tercümesidir (*Keşf el-Zunûn*, II 1618).

«*Târih-i Mecma' el-Bahreyn*»in ise ne olduğu belli değildir. «*Mecma' el-Bahreyn*» adıyla *Keşf el-Zunûn*'da zikredilen (II, 1599) sekiz ve Bağdatlı İsmail Paşa'nın *Keşf el-Zunûn Zeyli*'ndeki (II, 433) altı eserden hiçbiri tarih değildir.

«*Kimyâ-i Sa'âdet*», bilindiği gibi tarihle ilgili bir eser olmayıp ünlü din bilgini Gazâlî'nin dinî bir kitabıdır ve birkaç defa Türkçeye çevrilmiştir. Aynı adı taşıyan diğer dört eser de yine tarihe değil, dine ve cifre ait kitaplardır (*Keşf el-Zunûn*, II, 1533-1534, *Keşf el-Zunûn Zeyli*, II, 395-396).

Osman'ın «*Tevârih-i Ravzat el-Müttekin*» dediği eser de tarih değildir. Bu eser, 854'te ölen Ferišteoğlu Mehmed'in dinî bir eseridir (*Osmanlı Müellifleri*, I, 220).

«*Tevârih-i Keşf el-Esrâr*» da böyle olup *Keşf el-Zunûn*'daki (II, 1485-

1487) 21 ve *Keşf el-Zunûn Zeyli*'ndeki (II, 354-356) 19 eserin hiçbiri tarih değildir. 910'da ölen «Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin»in de «*Keşf el-Esrâr*» adlı Türkçe bir eseri varsa da bu da tarikate ilişkin olup tarih değildir (*Osmanlı Müellifleri*, I, 198).

Osman'ın kaynakları arasında en esrarlısı «*Tevârih-i 'Âşık Paşa*»dır. Akla derhal Âşıkpaşaoğlu'nun tanınmış tarihi gelmekte ise de Osman'ın, Âşık Paşa tarihinden alarak kaydettiği satırlar Âşıkpaşaoğlu'nda bulunmadığı için ister istemez başka bir tarafa yönelmek mecburiyetinde kalıyoruz. Asıl eserin 27'nci sayfasında Âşık Paşa'dan aldığı parça şudur.

Tevârih-i 'Âşık Paşa'dan menkûldür ki resûl-i kâ'inât kaçan kim sa'âdetle mi'râc edüp 'arş-ı a'zama varduğda anuñ gibi 'azametde iken ol yılan resûl'illâhî görüp yüz yere koyup tazarru' gösterüp resûl'illâhuñ nür-i nübüvveti heybetinden eriyeyazdı. Çünkü yılanuñ bu hâırası Hâzret-i Haqq'a ma'lûm oldu, 'ala'l-fevr 'ilm-i hikmetinden bir 'akreb yarattı ki anuñ ululuğın Hağdan gayrı kimse bilmez. Pes ol 'akreb neşteriyile yılanuñ kafasından şançdı. Acısından yılanuñ aklı şaşdı. Başların düşürdi. Ol 'akrebüñ heybetinden ditredi. Eksüklüğün, hatâsın bildi. El'ân ol 'akreb yılanı havâledür. Yılan başların yukarı kalduramaz. Dâyim ol 'akreb yine soğa dëyüp ihtirâzın çeker. Ulu Allâhdur ki ulu dëmek ana yaraşur. Kûl olan eksüklüğün bilmek gerekdür.

MANZÛM

*Gelüp yâd eylegil şun'ın Hüdânuñ¹
Ne deñlü var ziyâni gör hatânuñ*

*Sağın benliğe varma ey karındaş
Bu benlikden telef oldu niçe baş*

*Niçeler benlik ile vërdi tahtın
Niçeler benlik ile çodı rahtın*

¹ Aslında «gel, yâd eyle, gel şıfatın Hüdânuñ» (كل ياد ايله كل صفتين خدانك) şeklindeydi. Vezni bozuk olduğu için yukarıdaki şekilde düzelttim.

*Yılan teg olmağıl mağrur u gâfil
Bilüp eksüklügüni ol gel 'âkil*

*Ža'if-terkib olan neyler havada
Tecelliisteyen neyler şafâda*

*Ululuğ yaraşur, Hâkdur, uludur
Ululuğ gözleyen aħmak delüdü*

*Ne deñlü kendini bilseñ ža'ifter
Maķamuñ 'âli olur rüz-i maşer*

*Saķın zinhâr zinhâr olma ĥodbîn
Özüni fâni bil ey merd-i meskîn*

Acaba, Âli'nin *Künh el-Aħbâr*'ında da Âşık Paşa tarihine dair bir kayıt bulunduğuna göre böyle bir tarih var mıdır? Yoksa menkabe ve hurafelerden bahseden, hatta tarihle hiç ilgisi olmayan eserlere de «tarih» diyiveren Osman, Âşık Paşa'nın bilinen veya bilinmeyen herhangi bir eserindeki yılan-akrep konusunu alarak bunu da «tevârih» mi saymıştır? Şimdilik bunun hakkında kesin bir hüküm verilemez. Bu günlük şu kadarını söyleyebiliriz ki Âşık Paşa'nın ünlü eseri olan *Garibnâme*'nin miraçtan bahseden parçasında (VIII. bâb, II. destan) yılan-akrep hikâyesi yoktur.

Osman'ın kaynak olarak gösterdiği İskendernâme herhalde Ahmedi'nin meşhur *İskendernâmesi* olacaktır. İskender'e verdiği ehemmiyet, eserinin dördüncü bölümünü yalnız Süleyman, Yusuf ve Zeliha ile İskender kıssalarına ayırmasından da anlaşılıyor. Eserinin 315'inci sayfasında İskender'le Dârâ'nın savaşını anlatırken hem iyi bir nazımcı olduğunu, hem de «kağan arslan»¹ tabirini kullanarak Türk destanının ne kadar tesirinde kaldığını gösteriyor:

¹ Benim bildiğime göre, ilkönce Dede Korkut'ta görülen bu kelimenin anlamı şimdiye kadar doğru olarak verilememiştir. Şehid Ali Paşa Kütüphanesinde 2621 numaralı derginin 82^b-121^a sayfalarını işgal eden bir sözlükte «Kağan arslan»ın ne olduğu açıklanmaktadır. Taşkentli Mîrek Muhammed Nakşibendi'nin bazı Arapça ve Farsça kelimeleri açıklayan eserinin 120^a sayfasında şu târif vardır: Şîr-i yele: Kendi öz başıyla gezen ve kayd ü bende mümkün olmayan arslan mânâsınadır. Türkîde ana kağan arslan derler.”

Çün ol iki kağan arslan hemâne
Mukâbil oldılar gördi zemâne

Girüp meydâna ol dem pehlivanlar
Kamu cüş eyledi şahib-kıranlar

Kimi gürz-i girâna urdı desti
Kimi birbirinüñ yolını kesdi

Kimi kalkan kimi zırhı yapındı¹
Kimi kolına kolçaqlar taķındı

Muhaşşıl birbirine girdi asker
Niceler oldılar hâke berâber

Niceler yere düşdi oldı bîcân
Niceler oldılar kan içre gâltân

Aķup kan yër yüzine oldı² şan şu
Bedenden çıķdı canlar dedı yâhû...

«Süleymâniyye» veya «Tevârîh-i Süleymâniyye» diye gösterdiği kaynak Süleyman peygamberin hayatını anlatan dinî-hurafî bir eser olacaktır. 1006'da ölen Sivaslı Şeyh Şemseddin Ahmed'in ilk eseri olup Kanunî çağında yazdığı manzum bir Süleymâniyye (yahut Süleymännâme) varsa da (*Osmanlı Müellifleri*, I, 95) Osman'ın bahsettiği herhalde bu değildir.

«Mîrşâd el-‘İbâd», 654'te ölen Necmeddin Dâye'nin tasavvufa ait Farsça eseridir (*Keşf el-Zunûn*, II, 1655).

«Ravzat el-‘Ülemâ», Buharalı Ebû ‘AlîHüseyn b. Yahyâ'nın dinî bir eseridir (*Keşf el-Zunûn*, I, 928).

«Vesîlet el-Ebrâr» adlı bir eser *Keşf el-Zunûn*'da, zeylinde ve *Osmanlı Müellifleri*'nde yok. *Keşf el-Zunûn*'da «Maḥmüdiyye» diye zikredilip 911'de ölen Şeyh Bedreddin Kadı Mahmud'un eseri olduğu açıklanan manzumenin (II, 1619) asıl adının «Vesîle» olduğu gerek burada,

¹ Yapınmak, örtünmek demektir.

² Burada «oldı» dan önce bir(ك) kelimesi var ki fazladır.

gerekse *Keşf el-Zunûn*'un Vesîle maddesinde (II, 2009) açıklanmaktadır. Osman'ın kaynağı olan *Vesilet el-Ebrâr* bu olabilir.

«*Sirâc el-'Abidîn*» ise 775'te ölen Reşîdeddîn İsmâ'îl b. Maḥmûd'un kırk hadis şerhidir (*Keşf Zunûn Zeyli*, II, 7).

Tevâriḥ-i Fetḥ el-Keşf (veya sadece *Fetḥ el-Keşf*) ile «*Tevâriḥ-i Cāmasb*», *Keşf el-Zunûn* ile Zeylinde ve Osmanlı Müellifleri'nde yok.

«*İbretnümâ*», Bursalı Lâmi'î (878-938)'nin 932'de telif ettiği bir eser olup olağanüstü hikâyelerden mürekkeptir.

Baḥr el-Enşâb (بحر الانصاب) diye yazılan, fakat *Baḥr el-Ensâb* (بحر الانساب) olması gereken eser, Osman'ın kaynakları arasında en mühimdir. Çünkü Türk tarihinin destanî bölümü olan ve Bulcas Han'dan başlayan parçasını *Baḥr el-Ensâb*'dan aldığı gibi Bayındırlılar ve Dede Korkut parçalarına ait bilgileri de yine *Baḥr el-Ensâb*'a dayanarak vermektedir. Fakat bu *Baḥr el-Ensâb*'ın yalnız Türklere dair bilgi veren bir kaynak olmayıp eski İran padişahları ile Emevîler, Abbasîler, Fatımîler, Şerifler, Selçuklular, Gazneliler, Harzemliler, Bâtınîler ve Kölemenlerden de bahsettiği «*Der Ṭabaḳa-i Pâdişahiyyân*» başlıklı bölümden anlaşılmaktadır. Bundan daha mühim olan taraf ise *Baḥr el-Ensâb*'ın Osmanlılardan bahsettiği hakkındaki kayıtlardır. «*Der Beyân-i Evşâf-i 'Osmân Ğâzî*» başlıklı parça «*Tevâriḥ-i Baḥr el-Ensâb* kavliyle Baba Aḥmed bin Şeyḫ Sinân rivâyet eder ki 'Osmân Ğâzî'nün babası Ertuğrul ve dedesi Süleymânşâh'dur ki....» diye başlamakta ve «Şeyh Sinan oğlu Baba Ahmed» adında bir de râvi veya müellifi bize tanıtmaktadır.

Bu eser, hiç şüphesiz, *Keşf el-Zunûn Zeyli*'ndeki (I, 163) *Baḥr el-Ensâb* değildir. Çünkü o, 891'de ölen Seyyid Muhammed b. Ca'fer el-Dehlevî'nin Farsça bir eseridir ki Halife Ali ailesi hakkındadır.

Osman'ın burada bahsettiği «Şeyh Sinan oğlu Baba Aḥmed» hakkında tarihî kaynaklarda bilgi yoktur. «Râvi» veya «müellif» olan Baba Ahmed'in babası «Şeyh Sinan», eski müelliflerden Ahmedî ve Şükrullah tarafından Orhan Gazi çağı devlet adamlarından biri diye anılan «Sinan Paşa» olabilir.

Ahmedî, *İskendernâme*'sinin sonuna eklediği aynı vezindeki Osmanlı tarihinde, Orhan Gazi'nin yanına yoksul olarak gelen Sinan'ın, bilgisi dolayısı ile Orhan Gazi tarafından yükseltip zengin edilerek Sinan Paşa adını aldığını söylediği gibi Şükrullah da *Behce-*

tüttevârih'inde Mevlânâ Sinan'ın yoksul olarak geldiği Orhan Gazi katında ün ve mal kazanarak Sinan Paşa diye adlandırıldığını yazmaktadır.¹

Baba Ahmed, Orhan Gazi zamanının adamı olan Sinan Paşa'nın oğlu ise, I. Murad'la çağdaş olması bakımından, vereceği bilgiler, Osmanlı tarihinin ön yılları için değerli ve orijinal olacaktır. Bundan dolayı, Osman'ın *Baħr el-Ensâb* adlı kaynağının, eğer böyle bir kitap varsa, ele geçmesi çok büyük kazanç olur. Yalnız, Baba Ahmed'in, Osman Gazi'nin dedesi olarak Süleymanşah'ı zikrettiği hakkında yukarıya aldığım kayıt, *Baħr el-Ensâb*'ın ciddiyetini biraz gölgelemektedir. Çünkü artık kesin olarak bilindiği üzere, Süleymanşah destanî bir şahsiyettir. Osman'ın, başvurduğu türlü ensab cetvellerine kendiliğinden *Baħr el-Ensâb* adını vermiş olması da mümkündür.

Osman'ın tarihî yanlışları pek çoktur. Yukarda da kaydettiğim gibi Yıldırım Bayazıd'la II. Bayazıd'ın birbirine karıştırılmasından başka Atabeğ Nureddin Mahmud ile Gazneli Mahmud'u tek şahısmış gibi birleştirerek «Atabeğ Nureddin Mahmud-i Gaznevî» demesi Alamut mühlidleri dediği Bâtınîlerin ilki olan Hasan-i Sabbâh'tan «zühd ü taķvâ ile mevşûf, şulħ ü şalâħ ile ma'rûf idi» diye bahsetmesi ve buna benzer başka kayıtları göze çarpmakta ve manzumelerine göre kültürlü bir adam olduğu anlaşılan müellifin bu kadar açık yanlışları yapabilmesi insanı şaşırtmaktadır.

Görmüş olduğum kayıt nüshanın pek çok imlâ yanlışlarıyla dolu olması, tarih yanlışlarından bazılarının da dikkatsiz müstensih tarafından yapıldığını düşündürebilirse de bu, nihayet bir ihtimaldir ve Osman'ı büsbütün kurtaracak mahiyette değildir. Bununla beraber Akkoyunlular ve Ferruhşad Beğ hakkındaki bilgisiyle Dede Korkut hakkındaki satırları eserin en orijinal ve değerli bölümleri olup

¹ Bak: Nihad Sami Banarlı, Ahmedî ve Dâsıtân-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman, s. 118 (*Türkiyat Mecmuası*, VI, yıl 1939); Çiftçiođlu N. Atsız, Ahmedî-Dâstân ve Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman, 10-11 (*Osmanlı Tarihleri*, I, Türkiye Yayınevi, 1949); Theodor Seif, Der Abschnitt über die Osmanen in Şükrullâh's persischer Universalgeschichte (*Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte, Band II*, s. 82, Hannover 1925); Atsız, *Dokuz Boy Türkler ve Osmanlı Sultanları Tarihi*, s. 29, İstanbul 1939; Şükrullah, *Behcetüttevârih* (Türkçeye çeviren : Çiftçiođlu N. Atsız) s. 53 (*Osmanlı Tarihleri*, I, Türkiye Yayınevi 1949).

Tevârîh-i Cedîd-i Mir'ât-i Cihân'a bir özellik sağlamaktadır. Eserin sonlarına doğru, iyi at hakkındaki üç beyitlik manzumenin başına «Der Beyân-i Esb-i Bediv» (در بیان اسب بدیو) başlığını koymasda müellifin Dede Korkut bilgisine başka bir tanıktır. Esb-i Bediv yani bediv at, Dede Korkut'taki Bidevi at'tan başka bir şey değildir.

Eserdeki imlâ yanlışlarından biri Türkçe «alp» kelimesinin daima «alap» (الاب) şeklinde harekelenmiş olmasıdır. Bunu düzelttim. Fakat «Bayındır» kelimesinin her yerde «Bayandır» şeklinde harekelenmiş olmasına ilişmedim. Türkçe «Bayat» ve «Bayan» kelimelerini düşünerek bu kelimenin daha doğru şeklinin Bayandır olabileceği ihtimaliyle olduğu gibi bıraktım. Anlaşılması kolay ve mânâyı bozmayan imlâ yanlışlarını da düzeltmedim. Eski harflerle olan metin, aslındaki satırlar aynen muhafaza olunarak alınmış, satırlara numara konmuş, transkripsiyonda satır numaraları, ister istemez metnin içinde dağılmıştır.

Maltepe, 5 Eylül 1961